

як на порозуміння з представниками Антанти. Гетьман виклав своє бачення мети федерації з Росією наступним чином: Антанта протягом довгого часу була в дружніх стосунках з об'єднаною Російською державою. Зараз ... реалії її майбутнього існування кардинально інші. Міць і сила цілісної Російської держави тільки на основі федеративного її устрою [16, р. 267–268]. Україна має намір "кардинально змінити вектор своєї політики і що тільки після цілковитої зміни уряду, який буде складатися з людей з проросійською орієнтацією, не може й мови бути про очікування серйозного ставлення до себе з боку Антанти" [18, р. 196]. А тим часом Скоропадський ніяк не міг збагнути, чому Антанта відмовляється надати Україні підтримку, адже вони теж очікували від нього, щоб він привів до керівництва людей, які б забезпечили їм створення коаліції з великоросійськими колами, чим створювали б необхідні умови для створення федеративної Російської держави [8, с. 301–302].

Стрімкий вихід із країни німецьких військ також сприяв тому, що Винниченко здійснив у країні переворот, чим остаточно підірвав гетьманські позиції і це зрештою спричинило його зречення влади 14 грудня 1918 р.

Проаналізована в даній статті література дає можливість з упевненістю говорити про те, що сучасні зарубіжні українські дослідники намагаються підходити комплексно до висвітлення проблеми існування Гетьманської Держави Павла Скоропадського. Переважна кількість доказів, наведених у статті, свідчить на користь того, що гетьманат П. Скоропадського був важливим кроком на шляху реалізації української національної ідеї. Гетьманат не був творінням виключно імперської Німеччини, і тим більше не був німецьким маріонетковим режимом, ні ще якимось подібним утворенням. Не Скоропадський був ініціатором запрошення німців. І після їх приходу він працював разом з ними над реалізацією по справжньому незалежної української держави, тим більше, що німці не мали ні сил ні бажання (принаймні в той історичний проміжок часу) перетворювати Україну на власну колонію. До свого приходу в країну, німці вже вочевидь розуміли, що Рада не протримається при владі без їх військової допомоги, й існування Директорії після повалення гетьманату якнайкраще це проілюструвало. Водночас гетьман не був також і великоросійським націоналістом. Уперше за час гетьманування у країні проводилася злагоджена і все-

охоплююча робота щодо відстоювання прав на незалежність української мови, освіти, культури і релігійної політики. Навіть тоді, коли гетьман призначав на відповідальні адміністративні посади етнічних росіян, або етнічних українців, які не співчували ідеї української незалежності, то це було скоріше наслідком того, що насправді на той час бракувало освічених і досвідчених українських націоналістів, які б погоджувалися на співпрацю з ним. Він насправді мав шире бажання зробити уряд більш національним за своїм складом і про це також свідчать його переговори з цього приводу з німцями. Навіть коли Скоропадський остаточно виступив зі своїм заявкою до федеративного об'єднання з Російською державою, він робив це тільки тому, що розумів, що без цього неможливо й розраховувати на допомогу Антанти, а ніяк не через те, що прагнув порозумітися з російським Білим рухом, який відкрито зневажав його.

1. Жук С. Чому не встояла Українська держава? // Визвольний шлях. – Лондон, 1962. – Кн. 6. 2. Камянецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза // Український історик. – Рік V. – 1968. – № 1–4 (17–20). 3. Коваль Б. Ідеї і люди 1917–1923. – "Булава". – Нью-Йорк, 1968. 4. Коваль Б. Державним руслом Гетьманщини. – Торонто: Нью-Йорк, 1981. 5. Левчук Д. Дві сили демократична і консервативна у Визвольних змаганнях України. Ідеї і люди 1917–1923. – "Булава". – Нью-Йорк, 1968. 6. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філадельфія, 1967. 7. О. Т. Визвольна боротьба українського народу 1917–1921 р. – Лондон, 1950. 8. Скоропадський П. Спогади, кінець 1917–1918. – К.; Філадельфія, 1995. 9. Стахів М. Гетьманський режим в 1918 році та його державно-правова якість. – Нью-Йорк; Детройт; Скрантон, 1951. 10. Стахів М. Україна в добу Директорії. – Торонто, 1962. – Т. 1. 11. Феденко П. Влада Павла Скоропадського: п'ятдесяті роковини перевороту в Україні. – Лондон, 1968. 12. Янів В. Четвертий Універсал із геополітичного, соціально-політичного аспектів // Визвольний шлях. – Лондон, 1979. – Кн. 1. – С. 32–43. 13. Horak Stephan. The First treaty of World War I: Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – Boulder, Colorado, 1988. 14. Hunczak Taras. The policy of Germany and Austria-Hungary Toward the Hetman State // The Ukrainian Quarterly. – 2000. – Vol. LVI. – № 3. 15. Poul Du Quenoy. The Skoropadsky Hetmanate and the Ukrainian National Idea // The Ukrainian Quarterly. – Fall 2000. – Vol. LVI. – № 3. – P. 245–271. 16. Procyk Anna. Russian Nationalism and Ukraine: The nationality policy or the Volunteer Army During the Civil War. – Edmonton, 1995. 17. Reshetar J.S. The Ukrainian Revolution 1917–1920: a study in Nationalism. – N.-Y., 1972. 18. Poul Du Quenoy. The Skoropadsky Hetmanate and the Ukrainian National Idea // The Ukrainian Quarterly. – Fall 2000. – Vol. LVI. – № 3. – P. 245–271. 19. Stachiw M. The Ukrainian & Russian democracy // The Ukrainian Quarterly. – Autumn 1967. – № 3. – P. 225. 20. Stojko Wolodymyr. The Hetman State and The Bolsheviks // The Ukrainian Quarterly. – Fall 2000. – Vol. LVI. – № 3.

Надійшла до редколегії 22.02.06

О. Швед, асп.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ХОДІ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕФЕРЕНДУМІВ 1972 РОКУ В НОРВЕГІЇ ТА ДАНІЇ

Розглянуто ставлення громадськості до європейської інтеграції на прикладі національних референдумів з питання вступу до ЄЕС 1972 р. в Норвегії та Данії.

The article analyses dynamics of public support towards European integration during national referendums on entering EEC 1972 in Norway and Denmark.

Важливим періодом в історії скандинавських країн є 1950–1970 рр. – час, характерною рисою якого став розвиток зв'язків з міжнародною спільнотою, у тому числі з європейським економічним співтовариством (ЄЕС). Міжнародна ситуація та рішення в цій сфері здійснювали вплив на економіку та політику країн. Водночас процес побудови єдиної Європи був нерозривно пов'язаним зі ставленням до нього еліти та широких верств населення, що виступало однією з вирішальних передумов інтеграції поряд із іншими причинами, обумовленими досягненням більшого добробуту, стабільності та міркуваннями безпеки.

Вивчення історичної складової ставлення громадськості до європейської інтеграції викликає пошук

науковий інтерес у зарубіжній історіографії, оскільки дозволяє розглянути розстановку політичних сил у країнах північної Європи з найважливіших питань їх зовнішньої та внутрішньої політики, а також дає можливість зрозуміти, як обговорення проблем, які постали перед державами напередодні здійснення вибору на користь чи проти членства у ЄЕС вплинуло на розвиток інтеграційного процесу в цілому [8; 14; 16]. У статті автор ставить мету проаналізувати позиції громадськості до ЄЕС у країнах Скандинавії та виокремити ключові аргументи "за" та "проти" вступу, а також розглянути позиції суспільних кіл у ширшому регіональному контексті на прикладах кампанії національних референдумів у Данії та Норвегії.

Для Скандинавських країн при напрацюванні політичної лінії суспільна думка має досить велике значення. Саме тому особливу роль відігравали загальнонаціональні референдуми, які, зокрема, відбулися в Данії та Норвегії з питань членства у ЄЕС. Розглядаючи референдум у контексті євроінтеграційної політики країн Північної Європи, можна погодитися з думкою шведського дослідника Ф. Стерцеля, який розглядав народний референдум як останній засіб для досягнення згоди партій з питань їх співпраці між собою [20, с. 170].

Перші прояви громадської позиції щодо євроінтеграції в Норвегії пов'язані безпосередньо з поданням заявки країни на членство в ЄЕС. За даними опитувань, проведених у 1961 р., серед людей досить поінформованих для того, щоб перерахувати шість країн – учасниць ЄЕС, 50 % респондентів висловилися за вступ в організацію, а решта – розділилася порівну на противників та тих, хто вагався із відповіддю. Через рік частка опонентів збільшилася, і ця тенденція зберігалася навіть після того, як стортинг значною більшістю голосів виступив за подання заявки. Після цього опитування суспільної думки продемонструвало, що приблизно третина учасників висловлюється "за", третина – "проти", і ще третина – вагається із відповіддю. На питання, чому люди висловлювали негативну відповідь, більшість із них давала пояснення, що, на їхню думку, країна не зможе конкурувати з більшими країнами [2, с. 326].

У зв'язку зі значними розходженнями в партіях з питання членства в ЄЕС, улітку 1961 р. було запропоновано винести його на консультативний референдум [3, с. 237–259]. Опозиція норвезькому членству в ЄЕС посилювалася відповідно до термінів переговорів та подачі заявок країною щодо участі у Співтоваристві. Таким чином, можна відзначити незначне зростання її прихильників та пік активності її учасників у 1962, 1967, 1969 рр. [4].

З літа 1970 р. євроскептичний табір Норвегії в ЄЕС почав об'єднуватися довкола організованого "Народного руху проти вступу у Спільний ринок", що нараховував понад 110 тис. членів. До руху увійшли опозиціонери, які відверто заявляли про свою позицію в переломних 1962 та 1967 рр., а також оглядачі з політичних партій, молодіжних організацій, які в переважній більшості називали себе опозиціонерами ЄЕС. Своєю місією Рух розцінював діяльність, спрямовану на протидію членству Норвегії в ЄЕС та інформування населення про найважливіші питання у цьому контексті [4, с. 108–116]. Основні заклики Руху ґрунтувалися на висвітленні економічних складових та можливих наслідків членства для суверенітету Норвегії. У цьому контексті особливої критики зазнавала Римська угода за прихильне ставлення до ідеї спільного ринку, яка на думку євроскептиків, сприяла втраті політичного контролю над економікою, що, у свою чергу, призводило до соціальної несправедливості [6, с. 7–17, 31–46, 188–204].

В опозиції членству в ЄЕС з одного боку, проявилися традиційний скептицизм мешканців невеликої держави а також страх опинитися в залежності від континентальних країн, широко розповсюдженій у суспільстві, проте який не часто висловлювали відкрито. Норвезькі дослідники вбачають причину негативного ставлення більшості населення до європейської інтеграції поряд з традиційним ізоляціонізмом також в тому, що процес інтеграції в Європі розглядався в Норвегії виключно як економічний процес, і політична його складова не бралася до уваги [15, с. 19]. Це обумовлювало існування обґрунтованих побоювань відносно шансів на виживання норвезького сільського господарства, з його мілкими фермерами та несприятливим кліматом, норвезького рибальства з низьким рівнем індустріалізації і малих промислових підприємств, орієнтованих на внутрішній ринок. Слід зазначити також, що 1972 р. Норве-

гія розпочала інтенсивний видобуток нафти у Північному морі, тому перспектива спільного використання цього ресурсу в межах ЄЕС слугувала суттєвим каталізатором для поширення євроскептицизму.

Рух "Так-ЄС" виник пізніше і не зміг на такому ж рівні мобілізувати прихильників вступу до Співтовариства. Проте обидві сторони вели кампанію однаковими методами: залучали нових членів, використовували газети, листівки, звернення, плакати та мітинги. Жодні аргументи не були поза увагою, обидві сторони використовували їх у своїх інтересах, навіть такі національні символи як прапор та гімн. Як одна, так й інша сторона робила наголос на національні інтереси. Опозиціонери ЄС об'єднувалися довкола лозунгу "Ні – розпродажу Норвегії", а прибічники – провели свою акцію "миру" в Телавозі, вестландському селі, яке під час війни нацисти повністю знищили. У суперечки щодо ЄС втягувалися сусіди, колеги по роботі, члени родин. Досить лише сказати, що обговорення цього питання призвело до падіння двох урядів.

У березні 1971 р. після падіння коаліційного уряду, який не витримав напруги, пов'язаної зі спробами подолати прірву між "європеїзмом" представників Консервативної партії та зростаючим скептицизмом прем'єр-міністра та його колег, задача довести переговори про вступ до ЄЕС подала перед урядом Національної робітничої партії (НРП) на чолі з проєвропейськи налаштованим прем'єром Трюгве Лі. Після підписання 22 січня 1972 р. договору про вступ до ЄЕС урядом, його мало схвалити населення під час національного референдуму.

Боротьба за суспільну думку перетворилася на нерівну битву європейців, які закликали вірити в добру волю європейських урядів, з опозицією, яка наголошувала на відсутності чітких гарантій та апелювала до страху невідвортної еволюції ЄЕС в напрямі європейської наддержави. Ураховуючи вищесказане, слід зазначити, що цікавим результатом проведеного у вересні 1972 р. референдуму стала не більшість виборців, яка проголосувала проти членства в ЄЕС, а те, що ця більшість виявилася такою незначною: 53,5 %, проти, 46,5 % – за [19, с. 391]. Перемога противників повноправного членства у "Спільному ринку" на всенародному референдумі 24–25 вересня 1972 р., за визначенням голови Комуністичної партії Норвегії М. Кнутсена, стала запорукою збереження економічної незалежності країни [1, с. 73]. У негативному результаті голосування проявилися правонаступність політичного курсу і настроїв суспільства. Дослідники вважають такі показники перемогою народних мас над елітою, оскільки ідеї нейтралітету, ізоляціонізму і національного розвитку користувалися в країні значною підтримкою [11, с. 227–235].

Референдум розділив Норвегію на прихильників та противників євроінтеграції не за вертикальним, а за горизонтальним принципом, оскільки для його результатів характерний розподіл за принципом центр-периферія та місто-село [21, с. 47–82; 22, с. 215]. Підтримка європейської інтеграції зростала прямо пропорційно рівню урбанізації виборців та рівню заселеності території: центральна частина Норвегії – найбільш густонаселена та урбанізована, була єдиною, хто проголосував за вступ Норвегії до ЄЕС, у той час як північні території демонстрували до 71,5 % проти вступу. Європозиційна більшість перемогла у 387 із 444 муніципалітетів [19, с. 393; 22, с. 47–82; 23, с. 214–226].

Результати референдуму також визначили розподіл країни за економічною лінією: опонентів членства було найбільше в сільськогосподарських та рибальських районах, а "за" голосували, як правило, ті області, де була розвинена промисловість та сектор послуг. Робітники, зайняті в первинному секторі економіки, і мешканці околиць вважали, що членство в ЄЕС загрожувало їх економі-

чному становищу та егалітарним традиціям, і тому боролися за збереження повної самостійності країни, яке гарантувало продовження політики галузевого та регіонального вирівнювання.

Негативний результат референдуму в Норвегії міг здійснити вплив на результати всенародного голосування в Данії, яке відбувалося тижнем пізніше. Проте, у своїх позиціях щодо ЄЕС данці прислухалися до власної аргументації. Суспільні дискусії щодо перспектив європейської інтеграції в Данії виникли водночас із поступальним рухом країни в напрямі до членства в ЄЕС, а саме поданням заявки на вступ до співтовариства 1961 р. Згодом вони були виразнішими під час переговорів між Данією та ЄЕС 1961–1963 рр., 1967 р. та 1971–1972 рр. Слід зазначити, що спочатку європейська інтеграція стала предметом обговорення в основному місцевої еліти, що складалася з політичних партій, засобів масової інформації та представників зацікавлених груп, які в основному підтримували цей вектор зовнішньої політики. Для цього часу характерна відсутність великих суспільних дебатів у формі публічних слухань, масових виступів, рухів тощо, оскільки загальне населення розглядало ЄЕС як закордонний політичний феномен, з яким у їхньої рідної країни не було нічого спільного.

Подальше вето з боку Франції на вступ до ЄЕС та наступна заявка 1967 р. суттєво не вплинули на громадську думку держави. До 1970 р. опитування демонстрували підтримку данського членства в ЄЕС 50–60 % електорату, 5–10 % займали протилежну позицію. З 1971 р. лише 40 % електорату були "за", відсоткове відношення опонентів зросло до 30 % [10, с. 103; 1, с. 213]. Такі зрушення можна пояснити переосмисленням перспективи членства в ЄЕС: протягом 1960-х рр. участь у євроінтеграції здавалася нереальною через опозицію Франції, та її вето, згодом, коли реальна перспектива участі змусила електорат проаналізувати свої погляди детальніше.

На початку 1971 р. соціал-демократична партія Данії виступила з ініціативою проведення референдуму щодо членства в ЄЕС. Причиною такого кроку стала політична нестабільність, в умовах якої соціал-демократична партія розкололася з питання вступу. Таку ініціативу опоненти партії сприйняли без ентузіазму, водночас для забезпечення принципів демократії були змушені погодитися на проведення референдуму.

Табір євроскептиків Данії очолював "Народний Рух проти ЄС", який було засновано наприкінці 1971 р. Його метою було об'єднання довкола себе представників з усіх партій для організації опору данському членству в ЄЕС. Опоненти членства Данії в ЄЕС мали чисельну репрезентацію серед ветеранських організацій руху опору. Політично вони були прихильниками різних уподобань від комуністів до правих націоналістів й у своїй риторичній наголошували на небезпеці німецького домінування над Європою в цілому, та Данією зокрема.

Характерним показником духу євроінтеграційних дебатів у цьому відношенні було періодичне видання "Вільна Данія". У ході обговорень вступу до ЄЕС дописувачі часопису пригадували у різний спосіб часи німецької окупації. Спочатку вони порівнювали себе і свій протибій з ЄЕС із боротьбою данського руху опору, з боротьбою за незалежність, згодом вони ототожнювали ЄС з нацистськими планами створення "Неугора" (Нової Європи) з домінуванням Німеччини. У цьому контексті Західну Німеччину змальовували як фашистську, експансіоністську та прагнучу домінувати.

Євроскептики порівнювали данських прихильників членства в ЄЕС, в основному провідних політиків в уряді та парламенті, з політиками часів окупації, які остаточно себе дискредитували в очах населення. Вони звинувачували своїх опонентів у застосуванні подвійних

стандартів, відмові від обговорення питань інтеграції вдома до отримання оптимального результату, перебільшенні економічних переваг членства та мінімізації процесу втрати суверенітету та інших важливих питань. Представник опозиційних сил В. Біллєв переконував, що чиновників у Міністерстві торгівлі примусили змінити їхню попередню рекомендацію уряду продовжувати налагодження співпраці в межах Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) [12, с. 2; 13, с. 1; 17, с. 2–3].

Представники антиєвропейського табору наголошували на загрозі національному суверенітету Данії. На їхню думку, Римський договір позбавляв країну останніх залишків суверенності, приєднання до ЄЕС означало визнання наднаціональних інститутів, у яких наддержави у принципових питаннях мали більшість при голосуванні [5, с. 1]. Отже, домінантними темами для обговорення в ході дебатів стали загроза данському суверенітету, недемократична природа ЄЕС, підступна політика данських політиків, завчасно спрямована на вступ до Співтовариства.

Шестимісячні дебати, що мали місце в 1972 р. не суттєво вплинули на позиції електорату щодо участі у Спільному ринку. Обрані населенням позиції зберігалися і протягом безпрецедентних в історії Данії за своєю емоційністю дебатах 1972 р. У квітні 46 % підтримувало вступ до ЄЕС, 24 % були проти, і 30 % не визначилися. У жовтні під час референдуму прихильники євроінтеграції втратили 5 %, а опоненти – 13 %, утім, порівняно із силами, затраченими на проведення кампанії з референдуму, можна зазначити, що зрушення в позиціях виборців були мінімальними [10, с. 105].

Громадські обговорення європейського питання були досить напруженими. Як євроентузіаста, так і євроскептики використовували для переконання електорату односторонню інформацію – пропаганду, тому дебати були більш спрощеними, ніж парламентські. Опозиціонери ЄЕС виготовили листівку, що розпочиналася зі слів "Ми звинувачуємо! Ми звинувачуємо членів парламенту у порушенні конституції, у примушуванні Данії стати членом ЄС". Прихильники Спільного ринку, у свою чергу, зверталися до електорату із запитанням "Чи можеш ти собі дозволити проголосувати проти?", принагідно демонструючи порівняльний аналіз цін: наприклад, пара взуття у разі схвальної відповіді коштувала 128 данських крон, у випадку негативної – 160 данських крон. Прихильники євроінтеграції наполягали на економічних аргументах. Вони розглядали ЄЕС як засіб отримання значних економічних переваг, вихід на світову арену.

Слабкою стороною аргументації прихильників євроінтеграції було те, що вона жодним чином не була пов'язана із данською ідентичністю, у той час, коли їхні опоненти наполягали на ідеологічних та націоналістичних аргументах. На думку останніх, із розвитком ЄЕС, Данія ризикувала не лише перетворитися на муніципалітет федеративної Європи, але й постійно бути прив'язаною до союзу, у якому данські цінності (соціальний добробут, представницька демократія) не збережуться [7, с. 381–382]. Зосередившись на економічних перевагах членства, і виходячи з того, що Данія вже мала досвід членства в подібному утворенні – ЄАВТ, уряд країни запевняв виборців у відсутності загрози для данської ідентичності, тим самим уряд демонстрував недооцінку наднаціонального характеру ЄЕС та його політичної сили. Можна погодитися із думкою, дослідника Т. Уорре, який вбачає у цих по суті опозиційних таборах істотний спільний знаменник, оскільки як одна, так й інша сторона виступала захисником благополуччя, економічного зростання, наявності робочих місць, безпеки рідної держави. Опоненти відрізнялися в основному в шляхах досягнення обраної мети, а саме в питанні вступу в ЄЕС [23, с. 215].

Напередодні референдуму євроопозиційний табір остаточно дистанціювався від Європи і спрямував свої зусилля на Північ, північні цінності та північну співпрацю як альтернативи та спільного знаменника для культурних і політико-економічних традицій, відмінних від традицій континентальної Європи. Ще протягом 1960-х рр. дві створені опозиційні групи включили слово "північний" як частину своїх назв – "Північна дія" та права опозиційна група – "Вільна Північ". Євроскептики наголошували, що Данія була не першою, хто прийняв на себе європейський виклик, у неї були союзники та друзі. У цьому контексті слід зазначити, що серйозного удару подібній аргументації завдала неспроможність Північних країн створити спільний ринок за проектом НОР-ДЕК. Ця невдача суттєво похитнула віру у практичну розбудову північного співробітництва як альтернативи ЄЕС. Автор погоджується із думкою дослідників Н. Хаагерала і К. Туне, які підсумовують ставлення євроскептиків таким чином: "членство в ЄЕС негативно впливало на данську північну ідентичність, зменшувало можливість розширення північної співпраці та затягувало Данію до політичних ігор наддержав" [9, с. 120].

Для характеристики рушійних сил у визначенні ставлення громадськості до ЄЕС, доречно навести результати соціологічного дослідження К. Вільструпа, проведеного за декілька днів до референдуму, яке продемонструвало, що 60 % прихильників вступу до ЄЕС зв'язали в першу на економічні мотиви; лише 13 % сказали, що будуть голосувати "за" через переконання в європейській ідеї, 5 % керувалися у виборі аргументацією уявлення про Данію як про незначного актора на світовій міжнародній арені. Серед опонентів ЄЕС аргументація була різноманітнішою: 26 % вказали на відчуття страху (непевність у майбутньому, побоювання напливу закордонної робочої сили тощо) і 23 % керувалися принципом збереження данського суверенітету [18].

2 жовтня 1972 р. було проведено національний референдум із ЄЕС, на якому явка виборців склала 90,1 %. Після його закінчення 63,3 % проголосували за членство в Спільному ринку і 36,7 % проти. У результатах існували певні регіональні відмінності: проти членства проголосувала Гренландія.

Таким чином, протягом 1960–1970-х рр. у політичному житті Норвегії та Данії викристалізувався розподіл на проєвропейський та антиєвропейський табір. У ході боротьби за членство в ЄС унаочнився антагонізм та конфлікти, які були присутніми у норвезькому та данському суспільствах. Диференціація відбувалася не за партійним принципом, а за переконаннями. Основними аргументами, які учасники протистояння використовували в агітаційній риторичі, були економічні моменти, питання зв'язків Норвегії та Данії з рештою країн Скандинавії, національного суверенітету, а також обгово-

рення природи ЄЕС. Остаточний розподіл громадської думки відбувся в ході референдумів, що знайшло своє відображення в діяльності так званих кампаній "за" та кампаній "проти" участі країн у Спільному ринку. По мірі того, як перспектива вступу країн до ЄЕС ставала дедалі виразнішою, усе неоднозначніше реагувала громадськість. Суперечності та гарячі дискусії велися не лише на шпальтах газет, але і в колись єдиних політичних групах. Кампанію довкола вступу можна розглядати як боротьбу пересічних громадян проти еліти: свого роду повстанням робітничого класу проти бізнесменів-власників та капіталізму; виборців проти політичних лідерів, народу проти влади; протистояння між поколіннями – радикально налаштованої молоді та буржуазно налаштованими батьками. Внаслідок проведених референдумів Данія стала повноправним членом ЄЕС, а Норвегія залишилася осторонь євроінтеграційного процесу. Причини такого рішення полягали в економічних та географічних відмінностях країн, регіональній специфіці, а також різному рівні політичної волі щодо вступу. Це історичне рішення означало на практиці в першому випадку перехід від позиції обособленості щодо континентальних країн до співпраці з ними, а в другому – пошук інших форм співпраці з ЄЕС.

1. *Кнутсен М.* В борьбе за насущные интересы народа // *Партийная жизнь*. – 1976. – № 26. 2. *Русте У.* История внешней политики Норвегии. – М., 2003. 3. *Bjørklund T.* The demand for a referendum: When does it arise and when does it succeed? // *Scandinavian Political Studies*. – 1982. – Vol. 5. 4. *Bjørklund T.* Mot strømmen. Kampen mot EF 1961–1972. – Oslo, 1982. 5. *En sekstur* // *Frit Danmark*. – 1972. – Vol. 20. – № 3. 6. *Folkebevægelsens melding om Norges forhold til De Europæiske Fællesskab. Motmeldning till Regjeringens Støttemelding nr. 50, 1971–72.* – Oslo, 1972. 7. *Friis L.* The Battle over Denmark. Denmark and the European Union // *Scandinavian Studies*. – 2002. – Vol. 74. 8. *Gstöhl S.* Reluctant Europeans. Norway, Sweden, and Switzerland in the Process of Integration. – L., 2002. 9. *Haagerup N., Thune C.* Denmark: The European Pragmatist in Hill, C. (ed), *National Foreign Politics and European Political Cooperation*. – L., 1983. 10. *Hansen, P., Small M., Siune K.* The Structure of the Debate in the Danish EC Campaign // *Journal of Common Market Studies*. – 1976. – Vol. 15. 11. *Hellevik O., Gleditsch N.* The Common Market decision in Norway: A clash between direct and indirect democracy // *Scandinavian Political Studies*. – 1973. – Vol. 8. 12. *Hvilket ben står de på* // *Frit Danmark*. – 1972. – Vol. 24. – № 2. 13. *Ingen vej tilbage, siger Hækkerup* // *Frit Danmark*. – 1972. – Vol. 24. – № 7. 14. *Kite C.* Scandinavia Faces EU – debates and decisions on membership 1961–1994. – Umeå, 1996. 15. *Knutsen B.* The Nordic Dimension in the Evolving European Security Structure and the Role of Norway. – P., 2000. 16. *Miljan T.* The Reluctant Europeans. The Attitudes of the Nordic Countries Towards European Integration. – L., 1977. 17. *Pas på – Krag er undervejs* // *Frit Danmark*. – 1972. – Vol. 25. – № 7. 18. *Politiken*. – 1972. – 1 October. 19. *Sogner I., Archer C.* Norway and Europe: 1972 and Now // *Journal of Common Market Studies*. – 1995. – Vol. 33. – № 3. 20. *Sterzel F.* *Parlamentarismen I författningen*. – Stockholm, 1983. 21. *Valen H.* National Conflict Structure and Foreign Politics: The Impact of the EEC Issue on Perceived Cleavages in Norwegian Politics // *European Journal of Political Research*. – 1976. – Vol. 4. 22. *Valen H.* Norway: "No" to EEC // *Scandinavian Political Studies*. – 1973. – Vol. 8. 23. *Worre T.* Danish Public Opinion and the European Community // *Scandinavian Journal of History*. – 1995. – Vol. 20. – № 3.

Надійшла до редколегії 15.02.06